СТУДЕНСЬКІ НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 344.2

О. В. Нарожна, студентка V курсу економіко-правового факультету

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Відповідальність військовослужбовців за вчинення державних та загальнокримінальних злочинів настає на загальних засадах з іншими українськими громадянами, а за скоєння військових злочинів вони відповідають за статтями розділу XIX Кримінального кодексу України. На військові злочини повністю поширюються загальні положення Кримінального кодексу України, у тому числі і практично всі обставини, що виключають злочинність діяння. У статті проаналізовано проблему відповідальності військовослужбовців за злочини, скоєні при обставинах, що виключають злочинність діяння.

Ключові слова: військовослужбовець, військовий злочин, необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу.

Військовослужбовці як громадяни України наділені такими ж правами та свободами, які властиві всім громадянам та викладені в Конституції України. Але в силу особливостей державної військової служби, яку вони виконують, чинним законодавством на них покладені *додаткові обов'язки* та *відповідальність*. Детально познайомити військовослужбовців з ними — мета і завдання нашої статті. Ці матеріали можна використати в армії в процесі виховної роботи.

Особливе місце серед видів відповідальності займає *кримінальна*. Аналіз поняття злочину проти встановленого порядку несення військової служби, який визначено в ст. 401 КК України, дозволяє дійти висновку про існуючий тісний взаємозв'язок прав, обов'язків та відповідальності військовослужбовців, що характеризує їх правовий статус.

Правовою основою притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти військової служби є Конституція України, ст. 65 якої проголошує захист Вітчизни в якості обов'язку громадянина України. Ця вимога забороняє громадянам ухилятися від виконання обов'язків військової служби, а військовослужбовцям — порушувати встановлений порядок її проходження.

Військовослужбовці несуть кримінальну відповідальність на однакових для всіх громадян підставах, незалежно від військового звання та посади, яку обіймають. Проте з урахуванням особливостей правового статусу вони можуть притягатися до відповідальності за вчинення не тільки загальнокримінальних, але і особливих, військових злочинів.

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що законодавство про військові злочини відображає зв'язок кримінального законодавства з військовим будівництвом, його спрямованістю на забезпечення бойової готовності військ кримінально-правовими засобами, можливістю його застосування в умовах

© О. В. Нарожна, 2003

воєнного часу та бойової обстановки, а також особливий статус осіб — суб'єктів злочину проти військової служби з особливостями їх відповідальності за скоєння злочинів.

Наслідки порушення порядку проходження військової служби — це завжди шкода, пов'язана з послабленням обороноздатності військ та їх бойової здатності, невиконанням тих завдань, які стоять перед військовим підрозділом, що створює загрозу для об'єктів, захист яких військовий підрозділ здійснює. У той же час, це дуже складна річ, особливо при наявності різних мотивів і цілей, у кожному конкретному випадку чітко встановити, чи мало конкретне діяння ознаки злочинного.

У зв'язку з цим, у Загальній частині Кримінального кодексу є окремий розділ, у якому вказані обставини, що виключають злочинність діяння. Дійсно, громадяни в окремих випадках змушені здійснювати вчинки, що пов'язані з правомірним заподіянням шкоди цінностям, які охороняються кримінальним законом. Оскільки такі вчинки за зовнішніми ознаками збігаються з ознаками злочинних посягань, висновок про їх правомірність закріплено в законі і він повинен вирішуватися в кожному конкретному випадку. Констатація факту, що заподіяна шкода відповідає вимогам закону, є засадою для визнання вчиненого діяння не тільки не суспільно небезпечним та не кримінально протиправним, а, навпаки, правомірним і, можливо, суспільно корисним.

Проблему злочинів, що виключають злочинність діяння, в радянському та українському праві вивчало багато вчених (Андрушко П. П., Баулін Ю. В., Володарський В. В., Козак В. Н., Марцев А.. І., Соколов М. М., Чупаленков І. Г., Якубович М. І.). Більшість із них займалася аналізом загальнокримінальних проблем таких діянь. Наша мета — проаналізувати деякі особливості діянь військовослужбовців при обставинах, що виключають злочинність діяння. При цьому варто звернути увагу на те, що кримінальне законодавство, правовий стан та особливості статусу військовослужбовців передбачають певні особливості обставин, що виключають злочинність діяння в умовах військової служби.

Розділ VIII КК України, як вище вказувалось, до обставин, що виключають злочинність діяння, відносить необхідну оборону (ст. 36 КК), уявну оборону (ст. 37 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), крайню необхідність (ст. 39 КК), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК). Норми про обставини, що виключають злочинність діяння, на загальних засадах застосовуються і до військовослужбовців, які діяли в тій чи іншій ситуації в суворій відповідності з їх вимогами.

З приводу класифікації обставин, що розглядаються, висловлюються різні точки зору. Наприклад, пропонується розрізняти дві групи обставин: суспільно допустимі (необхідна оборона та затримання особи, що вчинила злочин) та всі інші, які можна визнати правомірними, незлочинними (але і не суспільно корисними) [1, 44]. Позитивні соціальні функції неохідної оборони та затримання особи, що вчинила злочин, полягають у тому, що є ефективними засобами боротьби зі злочинами. Ефективним засобом боротьби з найбільш суспільно небезпечними злочинними угрупованнями також є виконання спеціального завдання з попередження, чи розкриття злочинної діяльності, чи організованої групи, чи злочинної організації. Нарешті, необхідна оборона і затримання особи, що вчинила злочин, відіграють серйозну роль у вихованні громадян у дусі нетерпимості до злочинів, у формуванні свідомого громадянського обов'язку, стійкості та високих моральних якостей.

Стосовно військовослужбовців, перш за все, можна розглядати такі підстави *виключення* злочинності діяння.

1. Право на *необхідну оборону* мають однаковою мірою всі особи, незалежно від їх професійної чи іншої спеціальної підготовки та службового стану. Дії, пов'язані з заподіянням шкоди в стані необхідної оборони, не визнаються злочином.

Якщо в цілому для всіх громадян право на необхідну оборону визнається моральним обов'язком, то для деяких категорій громадян захист інтересів держави, суспільства, особи та її прав складає *не тільки моральний*, але й *юридичний обов'язок*, що витікає зі службового становища. Невиконання цього обов'язку тягне для них кримінальну, дисциплінарну або адміністративну відповідальність. До такої категорії громадян належать військовослужбовці та працівники МВС. Українські військовослужбовці, власне, як і всі громадяни, повинні активно боротися з правопорушниками, перетинати злочинні посягання і т. ін.. Проте, на відміну від цивільних осіб, для військовослужбовців ці дії визнаються обов'язком.

Дії військовослужбовців з охорони інтересів Збройних Сил України та встановленого порядку несення військової служби від суспільно небезпечних посягань на них є, власне, не здійсненням права на необхідну оборону, а виконанням закону та обов'язків військової служби. Це витікає з тексту військової присяги та Статутів Збройних Сил України, що затверджені Постановами Верховної Ради України та мають силу закону. Військові статути зобов'язують військовослужбовця берегти зброю, бойову техніку та інше військове майно, виручати товаришів із небезпеки, бути пильним, суворо зберігати військову та державну таємницю, у випадку порушення окремими військовослужбовцями статутних правил взаємовідносин негайно вжити заходів для наведення порядку. Таким чином, захист інтересів Збройних Сил, військового правопорядку, життя та здоров'я командирів і товаришів по службі від суспільно небезпечних посягань є статутним обов'язком військовослужбовців [2,ст. 11].

2. У випадку *крайньої необхідності* (ст. 39 КК) стикаються два різних інтереси, до того ж зберігання одного досягається порушенням іншого. Дії особи, яка опинилася у стані крайньої необхідності, спрямовані на охорону перших, більш важливих інтересів шляхом порушення інших, менш важливих, але також захищених законом.

В умовах військової служби запобігання небезпеці, що загрожує, першим інтересам шляхом заподіяння шкоди іншим у певних випадках стає для військовослужбовця правовим обов'язком. Наприклад, у воєнний час залишення військовим начальником противнику укріплень, бойової техніки та інших засобів ведення війни може визнаватися злочином, якщо воно не спричинялося бойовою обстановкою (ст. 427 КК України). Залишення противнику укріплень припускає, що командир (начальник) припиняє бойові дії з утримання спеціально підготовленої для ведення бою ділянки місцевості і виводить звідти підлеглий йому особовий склад. Якщо ж укріпленням чи іншим засобам ведення війни загрожує небезпека захоплення противником і використані всі можливі засоби для їх рятування, командир (начальник), діючи у стані крайньої необхідності, зобов'язаний вжити заходів для їх знищення. Залишення цих засобів противнику розглядається як неприйняття начальником належних заходів по знищенню чи приведенню до непридатності засобів ведення війни, коли їм загрожує безпосередня та невідворотна небезпека захоплення противником [3, 898].

Військовослужбовець не може ухилитися від виконнання свого військового обов'язку, навіть якщо це пов'язано з небезпекою для його життя. Тому немає стану крайньої необхідності, наприклад, в умовах бойової обстановки, коли військовослужбовець для зберігання свого життя, якому загрожує небезпека у зв'язку з виконанням військового обов'язку, порушує вимоги присяги та статутів.

Разом з тим, актом крайньої необхідності можуть бути визнані випадки, коли військовослужбовець для усування небезпеки, яка погрожує особі чи іншим інтересам, що охороняються законом, допускає порушення тих чи інших вимог військової дисципліни. Якщо, наприклад, військовослужбовець рятує дитину, яка тоне, або бере участь у гасінні пожежі і запізнюється зі звільнення, то він діє у стані крайньої необхідності.

3. Особливе значення в умовах військової служби має така обставина, як *виконання наказу начальника* (ст. 41 КК України). Сутність принципу єдиноначальності полягає в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих та *покладенні на нього персональної відповідальності* перед державою за всі сторони життя та діяльність військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця [2,ст. 28]. Виходячи із всебічної оцінки обстановки, єдиноначальність виявляється у праві командира приймати одноосібне рішення, віддавати накази у суворій відповідності з вимогами законів і військових статутів та забезпечувати їх виконання: "Право командира — віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. Наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк.

Відповідальність за наказ несе командир, якій його віддав.

У разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного й притягнення його до кримінальної відповідальності" [4, ст. 6]. Обговорення наказу не допускається.

Кримінальне законодавство визнає невиконання наказу начальника військовим злочином (ст. 403 КК України). Тому точне виконання наказу начальника звільняє підлеглого від відповідальності за дії, скоєні за наказом, і за їх наслідки.

Встановлюючи принцип беззаперечного виконання наказів командирів, військові статути виходять з презумпції їх законності та відповідності інтересам служби. Наказ віддається тільки по службі і в інтересах служби, в межах компетенції даного начальника. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України встановлює, що командирам забороняється віддавати накази, приписи та розпорядження, які не мають відношення до виконання обов'язків військової служби чи спрямовані на порушення законодавства України. Командири, які віддали такі накази та розпорядження, притягуються до відповідальності. За віддання наказів і розпоряджень, виконання яких призвело до суспільно небезпечних наслідків, командири можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Підлеглий, який виконав наказ або розпорядження, не усвідомлюючи його незаконний характер, не може нести відповідальності за свої дії та їх наслідки. У відповідності зі статутною вимогою про беззаперечне і точне виконання наказів підлеглий не повинен обговорювати наказ. Тому він не підлягає відповідальності і в тих випадках, коли сумнівається в законності наказу, або розпорядження, що виконує, і не може усвідомлювати, що, виконуючи його, скоює суспільно небезпечне діяння.

Разом з тим сувора військова дисципліна заснована не на сліпій покірності і почутті страху покарання, а на високій свідомості особового складу, глибинному розумінні кожним військовослужбовцем свого обов'язку та відповідальності за захист Вітчизни. Принцип безумовної покори має на увазі суворе дотримання військовослужбовцем Конституції та інших законів України, порядка і правил, встановлених для забезпечення бойової готовності військ. Це закріплено в тексті військової присяги. Військовослужбовець присягається свято дотримуватися вимог Конституції України, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, зберігати державну і військову таємницю, суворо виконувати вимоги військових статутів,

накази командирів та начальників. Умисне скоєння військовослужбовцем суспільно небезпечних дій за заздалегідь для нього злочинним наказом начальника, що суперечить самим засадам військової дисципліни і правосвідомості воїнів, тягне за собою кримінальну відповідальність.

При застосуванні окремих норм розділу VIII КК України до військовослужбовців необхідно враховувати особливості військової служби як особливого виду державної служби, яка пов'язана з необхідністю беззаперечного виконання завдань, іноді з ризиком для життя. Якщо має місце можливість деяких обмежень прав і свобод, обумовлених особливостями військової служби, то виникає необхідність їх компенсацій пільгами. Якщо порівняти в цьому плані законодавство України та Російської Федерації, можна помітити, що у повній відповідності зі ст. 55 Конституції РФ в ч. 2 ст. 1 Закону РФ "Про статус військовослужбовців" закріплена можливість деяких обмежень загальногромадських прав і свобод військовослужбовців Росії та їх компенсація: "На военнослужащих возлагаются обязанности по подготовке к вооруженной защите и вооруженная защита Российской Федерации, которые связаны с необходимостью беспрекословного выполнения поставленных задач в любых условиях, в том числе с риском для жизни. В связи с особым характером обязанностей, возложенных на военнослужащих, им предоставляются льготы, гарантии и компенсации"[5, ст. 1].

Особливий характер військово-службової діяльності в поєднанні з її виключною небезпекою та обов'язковістю обумовлює необхідність кримінально-правової охорони інтересів військової служби, використання кримінального права як засобу охорони такої служби від злочинних діянь, скоєних самими військовослужбовцями.

Вивчення і аналіз стану судимості військовослужбовців, а також наслідків, що настали, від злочинів, які ними скоюються, дозволяє зробити наступні висновки: *по-перше*, в процесі протиправних дій військовослужбовців істотно порушуються конституційні права громадян, у тому числі і самих військовослужбовців, як громадян України; *по-друге*, грубим способом військовослужбовцями порушуються загальні, посадові і спеціальні обов'язки; *по-третє*, вчинення військовослужбовцями військових злочинів — це одна з погроз військовій безпеці держави та її обороноздатності.

Дії військовослужбовців повинні бути спрямовані на подальше зміцнення законності та правопорядку в Збройних Силах України, на забезпечення їх постійної бойової готовності, на посилення захисту життя та здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, забезпечення збереження та боєздатності зброї, боєприпасів та іншої військової техніки, що знаходиться на озброєнні армії та флоту.

З метою забезпечення гармонійного поєднання всіх складових статусу військовослужбовців *необхідно прийняти законодавчі акти*, які *передбачатимуть більш чіткі та діючі механізми* дотримання закону в частині їх прав і свобод, а також компенсацій, які пов'язані з умовами несення військової служби. Цікавими та перспективними можуть бути дослідження порівняльного характеру за даними законодавств різних держав у цьому плані. Необхідно значно підняти рівень пільг для військовослужбовців, що дозволить підвищити *престиж* військової служби і на цій засаді — *відповідальність* військовослужбовців за виконання обов'язків військової служби, зміцнити бойову готовність військ.

Література

1. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. — Харьков: Основа, 1991. — 360 с.

2. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом

України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України" від 24 березня 1999. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — №22 — 23. — Ст. 194.

3. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков, ООО "Одиссей", 2001. — 960 с.

4. Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затверджений Законом України"Про дисциплінарний Статут Збройних Сил України" від 24 березня 1999. // Відомості Верховної Ради України. — №22 — 23. — Ст. 197.

5. О статусе военнослужащих: Федеральный Закон от 27 мая 1998 г., с изменениями и дополнениями, внесенными Федеральным Законом от 31 декабря 1999 г., 19 июня, 7 августа, 27 декабря 2000 г., 26 июля 2001 г. — Сборник Законов Российской Федерации. — 1998. — №22. — Ст. 2331.

Е. В. Нарожная

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты теоретического исследования проблемы ответственности военнослужащих за преступления, совершенные при обстоятельствах, исключающих преступность деяния. Особенное внимание уделяется анализу норм действующего законодательства Украины, которые регулируют уголовно-правовую ответственность за такие преступления. В перспективе интересны были бы сравнительные анализы законодательств других государств в этом плане.

Ключевые слова: военнослужащий, военное преступление, необходимая оборона, крайняя необходимость, исполнение приказа.